

سیره شهید سلیمانی در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر عنصر اعتماد

علی اصغر نصیری^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۱۸ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۰/۲۸

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست سوم، شماره ۸۹، زمستان ۱۳۹۹

چکیده

سرمایه اجتماعی از جمله سرمایه‌های کلیدی جامعه می‌باشد که سبب تسهیل امور و کارآمدی نظام سیاسی می‌گردد. یکی از مهمترین عوامل تأثیرگذار در میزان سرمایه اجتماعی نظام‌های سیاسی، کمیت و کیفیت عملکرد و سیره کارگزاران حکومتی است. شهید سلیمانی از جمله کارگزاران برجسته و تأثیرگذار نظام جمهوری اسلامی می‌باشد که جایگاه ویژه‌ای نزد مردم ایران دارد. این مقاله درصدد است تا ویژگی‌هایی در سیره شهید سلیمانی که می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران تأثیر داشته را بررسی نماید. لذا پرسش اصلی مقاله حاضر این است که کدام ویژگی‌ها در سیره شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی مؤثر باشد؟ نتایج پژوهش که با استفاده از روش تحلیل مضمون و روش تحلیلی استنباطی انجام شد، حاکی از آن است که ساده‌زیستی، صداقت و ایثارگری در سیره فردی، وحدت‌گرایی، مردم‌داری و مردم‌باوری در سیره اجتماعی و حفاظت از منافع ملی و امانت‌داری و حفاظت از بیت‌المال در سیره فرماندهی و مدیریتی شهید سلیمانی، از جمله ویژگی‌های برجسته‌ای هستند که می‌تواند در افزایش اعتماد اجتماعی و ارتقاء سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر واقع شوند. در پژوهش‌های بعدی می‌توان ظرفیت سیره شهید سلیمانی را با توجه به دو عنصر شبکه‌ها و هنجارهای اجتماعی در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران بررسی نمود.

واژگان کلیدی:

شهید سلیمانی، سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، نظام جمهوری اسلامی

^۱ علی اصغر نصیری (نویسنده مسئول) استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه صنعتی شاهرود-شاهرود-سمنان-ایران-
a.nasiri@shahroodut.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسأله

یکی از مهم‌ترین عناصر سرمایه اجتماعی که زمینه‌ساز وحدت و انسجام، همکاری و همدلی در جامعه می‌گردد، عنصر اعتماد اجتماعی چه به صورت عرضی (مردم نسبت به یکدیگر) و چه به صورت طولی (اعتماد مردم به مسئولان و بالعکس) می‌باشد؛ و برقراری این وضعیت نیز تحقق اهداف و آرمان‌های نظام اسلامی را تسهیل و تسریع می‌نماید. در این میان عملکرد کارگزاران حکومتی از جمله مهم‌ترین عواملی محسوب می‌شود که نقش بسزایی در افزایش اعتماد عمومی به نظام سیاسی و افزایش سطح سرمایه اجتماعی دارد. شهید سلیمانی به عنوان یکی از کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران و از برجسته‌ترین سرداران انقلاب اسلامی و جهان اسلام محسوب می‌گردد که نقش بسزایی در تحقق امنیت پایدار جمهوری اسلامی ایران به طور خاص و محور مقاومت به طور عام داشته است. حتی می‌توان گفت که در خصوص مسئله دفع فتنه داعش با فرماندهی سردار سلیمانی، جامعه بین‌الملل اعم از کشورهای اسلامی و غیر اسلامی مدیون فداکاری و جان‌فشانی ایشان می‌باشند. سیره شهید سلیمانی صرفاً در بُعد امنیتی و نظامی محدود نمی‌شود بلکه شخصیت ایشان به تعبیر مقام معظم رهبری، چندبعدی و جامع‌الاطراف است که بررسی آن ابعاد، ویژگی‌هایی را نشان می‌دهد که می‌تواند الگویی برای مردم و مسئولان باشد. حضور گسترده و چندمیلیونی مردم ایران در تشییع پیکر ایشان حاکی از اهمیت خاص و کم‌نظیر جایگاه و شخصیت ایشان در نزد ملت ایران می‌باشد که بر نوعی رضایتمندی از منش و عملکرد ایشان دلالت دارد. با توجه به اینکه شهید سلیمانی از کارگزاران ارشد نظام جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود لذا جایگاه ویژه ایشان در نزد ملت ایران سرمایه‌ای عظیم برای این نظام به شمار می‌آید که الگوگیری دیگر مسئولان از سیره ایشان می‌تواند در تحقق اهداف نظام جمهوری اسلامی ایران راهگشا باشد. چراکه تجربه گام اول انقلاب اسلامی نشان می‌دهد که تحقق آرمان‌های انقلاب اسلامی مستلزم وجود روحیه جهادی و انقلابی در مسئولان جمهوری اسلامی است و بی‌توجهی و غفلت از آن، خسارت‌بار است.

«و بدانید که اگر بی‌توجهی به شعارهای انقلاب و غفلت از جریان انقلابی در برهه‌هایی از تاریخ چهل‌ساله نمی‌بود - که متأسفانه بود و خسارت‌بار هم بود - بی‌شک دستاوردهای انقلاب از این بسی بیشتر و کشور در مسیر رسیدن به آرمان‌های بزرگ بسی جلوتر بود و بسیاری از مشکلات کنونی وجود نمی‌داشت.» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).

باوجود اهمیت و ضرورت نقش اعتماد اجتماعی ناشی از کیفیت عملکرد کارگزاران در

تسهیل، تسریع و تحقق اهداف نظام سیاسی، اما تاکنون تحقیقات زیادی در این زمینه به‌ویژه درباره سیره شهید سلیمانی در افزایش سرمایه اجتماعی صورت نگرفته است. لذا هدف اصلی در این مقاله به دست آوردن ویژگی‌هایی در سیره شهید سلیمانی است که می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؛ و در این راستا، به دست آوردن ویژگی‌ها در سیره فردی، اجتماعی و فرماندهی - مدیریتی شهید سلیمانی، اهداف فرعی این مقاله را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که به چه ویژگی‌هایی در سیره شهید سلیمانی می‌توان اشاره کرد که می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ در این راستا سؤالات فرعی این مقاله عبارت‌اند از: چه ویژگی‌هایی در سیره فردی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ چه ویژگی‌هایی در سیره اجتماعی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ چه ویژگی‌هایی در سیره اجتماعی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ چه ویژگی‌هایی در سیره فرماندهی - مدیریتی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ با استفاده از تلفیق روش تحلیل مضمون و روش مطالعه پژوهشی (استنباطی) به این سؤال پاسخ داده خواهد شد. به همین منظور در ابتدا در قسمت ادبیات موضوع و پیشینه، مفاهیم سرمایه اجتماعی و اعتماد اجتماعی بیان می‌گردد. سپس روش‌شناسی بحث ذکر می‌شود. در بخش یافته‌های پژوهش نیز با کاربرست روش‌های مذکور، مضامینی که می‌تواند در افزایش سطح اعتماد و سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی مؤثر واقع شود، استخراج می‌گردد و تشریح می‌شود. درنهایت نیز پس از بیان بحث و نتیجه‌گیری، پیشنهادهایی برای پژوهش‌های بعدی ارائه خواهد شد.

۲- ادبیات موضوع و پیشینه

۲-۱- مفهوم شناسی

۲-۱-۱- سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی که در زبان انگلیسی Social Capital نام دارد، یکی از انواع سرمایه‌های بشری می‌باشد که در تسهیل تحقق اهداف فردی و جمعی نقش دارد و افزایش‌دهنده ضریب موفقیت است. اهمیت و ضرورت سرمایه اجتماعی به جهت جایگاه و نقش مهم ایجابی و سلبی آن در جامعه است؛ زیرا این سرمایه از یک‌سو به بهره‌وری فردی و جمعی در جامعه کمک می‌کند و از سوی دیگر، بدون وجود آن، دستیابی موفقیت‌آمیز جامعه به اهدافش با مشکل مواجه می‌گردد (خضری، ۱۳۸۵، ص ۳۳). لذا است که سرمایه اجتماعی در کنار

سرمایه طبیعی، سرمایه تولیدشده و سرمایه انسانی، یکی از چهار جزء ثروت ملل در نظریه توسعه پایدار معرفی می‌گردد (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰، ص ۹-۱۰). نظریه‌پردازانی همچون کلمن، پاتنام، فوکویاما و داگلاس سرمایه اجتماعی را در سطوح مختلف خرد (سطح روابط بین افراد مثل خانواده و سطح انجمن‌ها و سازمان‌های واسطه مثل شرکت‌ها و احزاب سیاسی) و کلان (سطح حکومت و نهادهای وابسته) (همان، ص ۱۲) تعریف کرده‌اند. در مجموع سرمایه اجتماعی به ویژگی‌هایی همچون شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اجتماعی، در روابط اجتماعی اطلاق می‌گردد که هماهنگی و همکاری اعضا را در جهت رسیدن به اهداف مشترک و منافع متقابل آسان می‌نماید (پاتنام، ۱۹۹۵: ص ۶۷). سرمایه اجتماعی به دو نوع سرمایه اجتماعی شناختی و سرمایه اجتماعی ساختاری تقسیم می‌شود (پارتس، ۲۰۱۳: ص ۹۶؛ افسری و علیزاده، ۱۳۹۵، ص ۴۷). توجه به ارزش‌ها، عقاید و هنجارهای تأثیرگذار در روابط میان انسان‌ها در سرمایه اجتماعی شناختی محوریت دارد که اعتماد اجتماعی و هنجارهای اجتماعی از جمله مصادیق این نوع می‌باشند؛ اما توجه به کمیت مشارکت افراد در گروه‌ها، سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماعی و تعداد و انواع آن‌ها در سرمایه اجتماعی ساختاری محوریت دارد (افسری و علیزاده: همان). به‌طور کلی اعتماد اجتماعی، هنجارهای اجتماعی و شبکه‌های اجتماعی سه عنصر اصلی در سرمایه اجتماعی می‌باشند که میزان کیفیت و کمیت آن‌ها توصیف‌کننده سطح سرمایه اجتماعی در روابط میان انسان‌ها در جامعه است.

۲-۱-۲- اعتماد اجتماعی

اعتماد اجتماعی عبارت است از تمایل فرد به پذیرش خطر در یک موقعیت اجتماعی، مبتنی بر اطمینان به اینکه دیگران به گونه مورد انتظار عمل کرده و از او حمایت خواهند کرد. اعتماد در واقع شاخصی مناسب برای ارتباطات مثبت و متقابل تلقی می‌شود که در نتیجه تکرار برخی تعامل‌ها در طول زمان تحت شرایط اجتماعی و اقتصادی در جامعه به وجود می‌آید (افسری و علیزاده: همان). وجود عنصر اعتماد در کلیه روابط اجتماعی اعم از خرد و کلان آثار و فواید چشم‌گیری همچون افزایش استقلال و توانایی فردی و گروهی، تسهیل و تسریع امور، کاهش هزینه‌ها را در پی دارد (ابوالحسنی، ۱۳۹۲، ص ۷۲-۷۳). در واقع ارتباط مستقیمی میان اعتماد و همکاری وجود دارد به گونه‌ای که هرچقدر سطح اعتماد در جامعه بیشتر شود، همکاری نیز بیشتر می‌گردد (تاجبخش، ۱۳۸۴، ص ۲۹۲؛ ابوالحسنی، ۱۳۹۲، ص ۷۳). در سرمایه اجتماعی به‌طور عمده به‌ویژه با توجه به شاخصه مشارکت مدنی، اعتماد عمومی مورد توجه است نه اعتماد مبتنی بر دانش و نه اعتماد عشیره‌ای. اعتماد عمومی از

یک‌سو، نشان‌دهنده آمادگی اعضای جامعه جهت همکاری با یکدیگر و از سوی دیگر نیز نشان‌دهنده آمادگی آنان جهت ورود در فعالیت‌های مدنی است. به بیان دیگر، وجود اعتماد عمومی، هم افزایش‌دهنده مشارکت مدنی و پایبندی به تعهدات و هم کاهش‌دهنده روحیه فرصت‌طلبی و هزینه‌های کنش جمعی است (خضری، ۱۳۸۵، ص ۳۴-۳۵).

۲-۱-۳- سیره

سیره در لغت به معنای طریقه، روش، سنت، چگونگی رفتار و کردار استعمال شده است (حسینی زبیدی، ۱۴۱۴ ق، ج ۶، ص ۵۵۹؛ بستانی و مهیار، ۱۳۷۵، ص ۵۰۷). در معنای اصطلاحی نیز سیره به معنای روش، سنت، طریقه و رفتار و عملکرد انسان تعریف شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۵۷۵؛ ملک‌زاده، ۱۳۹۲، ص ۲۸).

۲-۲- پیشینه پژوهش

بررسی سیره شهید سلیمانی در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران در نوع خود موضوعی نو و بکر محسوب می‌شود. چراکه پژوهش‌هایی که به این موضوع نزدیک بوده‌اند به مسائلی همچون سبک مدیریت شهید سلیمانی، مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی، ویژگی‌های تمدن‌سازی شهید سلیمانی، ارتباطات و ویژگی‌های فرماندهی شهید سلیمانی، تفکر راهبردی مدیریت جهادی شهید سلیمانی و غیره پرداخته‌اند؛ اما برخی از مهم‌ترین آثار مکتوب به‌ویژه مقالات علمی-پژوهشی نزدیک به موضوع این مقاله عبارت‌اند از:

جدول ۱- مروری بر پژوهش‌های مرتبط با موضوع مقاله

نویسندگان (سال پژوهش)، روش استفاده شده	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
محمد مهدی ظاهری (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمون و روش دلفی فازی	ترسیم الگوی مدیریتی مطلوب برای مدیران عالی در جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریت شهید سلیمانی	الگوی نهایی در چهار سطح تنظیم گردید. سطح چهارم (مبانی اعتقادی) اثرگذارترین مضمون و سطح اول (زمینه‌های شغلی) اثرپذیرترین مضمون در الگوی نهایی به دست آمد. همچنین در این الگو، در سطح سوم، زمینه‌های فردی و در سطح دوم نیز مشی‌های سیاسی فرهنگی اقتصادی و سیاسی قرار گرفت.
علی خانی و	بازشناسی مؤلفه‌های	در مجموع تعداد ۱۶۴ مضمون اصلی از بیانات

<p>معظم‌له استخراج‌شده است که ذیل ۶ مضمون سازمان دهنده جای گرفته‌اند. این ۶ مضمون عبارت‌اند از: ویژگی‌های شهید، اقدامات شهید، برکات این شهادت عظیم، وظیفه مردم، ایام‌الله و نهاد انسانی نیروی قدس. درنهایت این ۶ مضمون سازمان دهنده ذیل مضمون فراگیر مکتب حاج قاسم سلیمانی جای گرفتند. شبکه مضامین حاصله، مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی در نگاه رهبر معظم انقلاب اسلامی را نشان می‌دهد.</p>	<p>مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)</p>	<p>حمیدرضا محمدی (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی</p>
<p>مضامین «مهرورزی با مردم»، «تکلیف گرایی»، «تخلوق به ارزش‌های الهی»، «تمرکز بر مأموریت»، «معنویت فردی»، «شخصیت باصلابت»، «پرورش کارکنان»، «داشتن آرمان متعالی»، «اخلاص در عمل»، «بصیرت زیاد»، به‌عنوان مؤلفه‌های سبک متعالی رهبری خدمتگزار شهید قاسم سلیمانی است.</p>	<p>ترسیم مؤلفه‌های سبک رهبری حاج قاسم سلیمانی</p>	<p>میثم قراباغ و محمد ازگلی (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی</p>
<p>درنهایت، الگویی متناسب با سه بعد سلوک مدیر جهادی در زمینه‌های فردی، سازمانی و ملی - فراملی به‌عنوان مضمون‌های فراگیر سطح دو و شایستگی‌های شخصیت معنوی، فضایل اخلاقی، شخصیت قوی و تأثیرگذار؛ روحیه جهادی در کارها، نگاه راهبردی، انسان‌مدار بودن؛ انقلابی بودن، شخصیت جامع‌الاطراف داشتن، مردم‌داری، مسئولیت‌پذیری، جذب حداکثری و اقدام فراتر از مرزها به‌عنوان مضمون‌های فراگیر سطح یک ارائه شده است.</p>	<p>ارائه الگوی شایستگی مدیران جهادی تمدن ساز (مورد مطالعه: شهید قاسم سلیمانی)</p>	<p>محمدامین پهلوان شریف و محمدحسین کاظمی‌شورئی (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی</p>
<p>روابط میان فردی شهید سلیمانی متأثر از «جایگاه افراد در سلسله‌مراتب فرماندهی»، در طیفی از «قاطعیت و رسمیت تا صمیمیت و عدم رسمیت» قرار داشت. هرچه افراد در سلسله‌مراتب فرماندهی به شهید سلیمانی نزدیک‌تر بودند، رفتار او با قاطعیت و رسمیت بیشتری همراه بود. هرچه افراد در سلسله‌مراتب پایین‌تری قرار داشتند، رفتار آن شهید غیررسمی‌تر و با صمیمیت بیشتر همراه بود.</p>	<p>واکاوی الگوی ارتباطات میان فردی شهید سلیمانی در سلسله‌مراتب فرماندهی</p>	<p>عبدالحمید بیات و سید مهدی سید طباطبایی (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی</p>
<p>شش مضمون فراگیر به‌عنوان عناصر تفکر راهبردی</p>	<p>تدوین الگوی تفکر</p>	<p>حسین جلیلیان</p>

مدیران جهادی شناسایی شد که عبارت است از: ۱. دین‌مداری ۲. ولایت‌مداری ۳. فرهنگ شهادت‌طلبی ۴. وحدت‌گرایی اسلامی ۵. حکمرانی خدامحورانه ۶. اقتدار نظامی و دفاعی. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که عناصر تفکر راهبردی مدیران جهادی با عناصر الگوهای تفکر راهبردی در مدیریت علمی رایج تفاوت دارد.	راهبردی مدیران سازمان‌های جهادی بر اساس وصیت‌نامه شهید سلیمانی	(۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی
مکتب شهید سلیمانی دارای پنج بعد «معنوی و ارزشی»، «فردی و رفتاری»، «فرماندهی و مدیریتی»، «نظامی» و «تأثیرگذاری (عملکردی)» می‌باشد که پیامد این مکتب، «سعادت و شهادت» است.	تدوین الگوی مکتب فرماندهی شهید سلیمانی	حسین دهقانی‌پوده و امین پاشایی‌هولاسو (۱۳۹۹) - روش تحلیل مضمونی
در این کتاب سخنان شهید سلیمانی در یازده گفتار در موضوعاتی مانند ولایت و ولایت‌مداری، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، ایران و ملیت‌گرایی، جبهه مقاومت، تحولات خاورمیانه، فرهنگ و هنر، مدافعان حرم، شهدای مدافع حرم، شهید و شهادت، شهدای دفاع مقدس، دسته‌بندی و تنظیم‌شده است.	توصیف اندیشه‌های راهبردی شهید سلیمانی	ابوذر مهروان فر (۱۳۹۸) - روش کتابخانه‌ای
در این کتاب نویسنده تلاش کرده است تا با استناد به سخنان شهید سلیمانی و خاطرات دیگران، خصوصیات و تفکرات شهید سلیمانی را تبیین نماید.	شناخت شاخص‌های مکتب شهید سلیمانی	علی شیرازی (۱۳۹۹) - روش کتابخانه‌ای

اما آنچه در مجموع می‌توان گفت اینکه اولاً آثار نگاشته شده به‌طور خاص به ویژگی‌های سیره شهید سلیمانی که می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی تأثیرگذار باشد، اشاره‌ای نکرده‌اند. ثانیاً ادبیات تولیدشده درباره شهید سلیمانی در مقالات نیز اگرچه عمدتاً به ویژگی‌های فرماندهی و مدیریتی شهید سلیمانی پرداخته‌اند اما با این وجود، ظرفیت آن ویژگی‌ها در ارتباط با سرمایه اجتماعی مورد توجه آن مقالات نبوده است؛ و ثالثاً آثار تولیدشده به‌صورت کتاب نیز به‌طور عمده به جمع‌آوری و دسته‌بندی سخنان آن شهید بسنده کرده‌اند. لذا در مجموع می‌توان گفت که موضوع مقاله حاضر از زاویه‌ای نو به سیره شهید سلیمانی می‌پردازد و ظرفیتی دیگر از ابعاد مکتب آن شهید بزرگ را نمایان می‌کند.

۳- روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از تلفیقی از روش تحلیل مضمونی و روش تحلیلی استنباطی استفاده می‌شود.

۳-۱- روش تحلیل مضمون

روش تحلیل مضمون یکی از روش‌های کیفی نوین تجزیه و تحلیل داده‌ها به شمار می‌رود که در این مقاله از آن استفاده شده است. تحلیل مضمون، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. ابزارهای گوناگونی مانند قالب مضامین، شبکه مضامین، ماتریس مضامین برای استفاده و اجرای تحلیل مضمون وجود دارد. با وجود اینکه هر یک از آن روش‌ها مزیت‌هایی نسبت به یکدیگر دارند اما در این میان، از آنجاکه روش شبکه مضامین نسبت به دیگر روش‌ها، زمینه درک بهتر روابط میان مضامین را برای پژوهشگر فراهم می‌کند، لذا در این مقاله از این روش استفاده خواهد شد. در تحلیل مضمون به روش شبکه مضامین، حرکت از مضامین مصرح و آشکار یعنی مضامین پایه‌ای به سمت مضامینی که کلی‌تر و انتزاعی‌تر هستند مانند مضامین سازمان دهنده شروع می‌شود و در نهایت به مضامین یا مضمون فراگیر و اصلی متن منتهی می‌شود. به عبارت دیگر، در شبکه مضامین، در ابتدا کدها و نکات کلیدی متن که مضامین پایه نام دارند از متن اصلی استخراج می‌شوند. در مرحله بعد، مضامین پایه‌ای به دست آمده با یکدیگر مقایسه می‌شوند و در مضمون‌های کلی‌تر که مضامین سازمان دهنده نام دارند، ادغام و تلخیص می‌شوند. در مرحله سوم، نیز مضامین سازمان دهنده به دست آمده نیز با یکدیگر مقایسه می‌شوند و در مضمون و مضامین کلی‌تر که مضمون یا مضامین فراگیر و اصلی نام دارند و دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به مثابه کل می‌باشند، ادغام می‌شوند (ر.ک. شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۱-۱۹۸).

۴- یافته‌های تحقیق

در این پژوهش در ابتدا با استفاده از روش استنباطی و تحلیل مضمون با تحلیل متون مربوط به شهید سلیمانی اعم از بیانات مقام معظم رهبری، سخنرانی‌های شهید سلیمانی، توصیفات نخبگان درباره شهید سلیمانی، مضامین پایه، مضامین سازمان دهنده و مضامین فراگیر استخراج می‌شود. سپس با بهره‌گیری از روش استنباطی و بهره‌گیری از آیات و روایات اسلامی، مضامین نهایی (مضامین سازمان دهنده ۲) در قالب سه حوزه فردی،

اجتماعی و فرماندهی - مدیریتی در سیره شهید سلیمانی با توجه به تأثیری که مضامین مذکور می‌تواند بر اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران داشته باشد تبیین می‌گردد.

۴-۱- استخراج مضامین پایه

جدول ۲- متن، مضامین پایه

مضامین پایه	بیانات مقام معظم رهبری، سخنرانی‌های شهید سلیمانی، توصیفات نخبگان درباره شهید سلیمانی
خودسازی شرط قهرمانی در اسلام	ایرانی‌ها به خودشان افتخار کنند که مردی از میان آن‌ها از یک روستای دورافتاده برمی‌خیزد، تلاش و خودسازی می‌کند، به چهره درخشان و قهرمان امت اسلامی تبدیل می‌شود. (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶)
مکتبی بودن	او نمونه‌ای برجسته‌ای از تربیت‌شدگان اسلام و مکتب امام خمینی بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).
قهرمان ملی تجسم ارزش‌های فرهنگی	شهید سلیمانی قهرمان ملت ایران است، به خاطر اینکه ملت ایران داشته‌های فرهنگی و معنوی و انقلابی و ارزش‌های خودش را در او متبلور و مجسم دید (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶).
شجاعت ایرانی	دارای شجاعت و روحیه‌ی مقاومت بود؛ شجاعت و مقاومت جزو خصلت‌های ایرانی است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶).
باهوش و بادرایت	این مسئله‌ی بروز یک جریان به‌ظاهر مذهبی متمایل به یکی از فرقه‌ها و علیه مقاومت را ایشان مدت‌ها قبل پیش‌بینی کرد. بعد از مدتی داعش به وجود آمد. آدم بادرایت و باهوشی بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶).
روحیه فداکاری و نوع‌دوستی	روحیه‌ی فداکاری و نوع‌دوستی داشت، یعنی برایش این ملت و آن ملت و مانند اینها مطرح نبود؛ نوع‌دوست بود، واقعاً حالت فداکاری برای همه داشت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶).
اخلاص‌گرایی	شهید سلیمانی اهل معنویت و اخلاص و آخرت‌جویی بود و اهل تظاهر نبود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۹/۲۶).
شجاعت، فداکاری، خودسازی	آن مردی که می‌رود جلوی دشمن و واهمه نمی‌کند و در همه‌ی میدان‌ها نه خستگی می‌فهمد، نه سرما می‌فهمد، نه گرما می‌فهمد، این اگر چنانچه در درون خودش در آن جهاد اکبر پیروز نشده بود، این جور نمی‌توانست جلوی دشمن برود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).
شجاعت همراه با اخلاص	حاج قاسم صدبار در معرض شهادت قرار گرفته بود؛ این بار اول نبود، ولی در راه خدا و انجام‌وظیفه و جهاد فی سبیل الله از هیچ چیز پروا نداشت؛ نه از دشمن پروا داشت، نه از حرف این‌وآن پروا داشت، نه از تحمل زحمت پروا داشت (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۳).

شجاعت همراه باتدبیر	این شهید عزیز ما هم دل و جگر داشت به دهان خطر می‌رفت و ابا نداشت؛ هم باتدبیر بود؛ منطق داشت برای کارهایش. این شجاعت و تدبیر توأمان، فقط در میدان نظامی هم نبود، در میدان سیاست هم همین‌جور بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).
رعایت حدود شرعی	شهید سلیمانی یک فرمانده جنگاور مسلط بر عرصه‌ی نظامی بود، درعین‌حال به شدت مراقب حدود شرعی بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).
رعایت حقوق مردم	مراقب بود که به کسی تعدی و ظلم نشود. به دهان خطر می‌رفت اما جان دیگران را تا می‌توانست حفظ می‌کرد (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).
وحدت‌گرایی انقلابی	در مسائل داخل کشور اهل حزب و جناح و مانند این‌ها نبود، لکن به شدت انقلابی بود. انقلاب و انقلابی‌گری خط قرمز قطعی او بود؛ ذوب در انقلاب بود. پایبند به خط مبارک و نورانی امام راحل (رضوان‌الله‌علیه) بود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).
تدبیر	به کمک ملت‌های منطقه یا با کمک‌هایی که به ملت‌های منطقه کرد، توانست همه‌ی نقشه‌های نامشروع آمریکا در منطقه‌ی غرب آسیا را خنثی کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۱۰/۱۸).
بی‌اعتنایی به امتیازات شغلی	آن شهید سعید در سفرهای متعدد منطقه‌ای خود از دریافت حق مأموریت امتناع می‌کرد و بعضی‌اوقات در تأمین مخارج زندگی خانواده خویش می‌ماند. به یاد داشته باشیم که سردار سرافراز اسلام بالاترین درجه نظامی در کشور را داشت و در صورت تمایل می‌توانست از این درجه، استفاده‌های فراوان کند؛ که نکرد! (جاوید، ۱۳۹۸: ۳)
ساده‌زیستی کردن دوری از تجملات و تشریفات	زندگی ساده‌ای داشت با حداقل امکانات. می‌توانست از راه مشروع بسی بیشتر داشته باشد؛ اما نمی‌خواست، از تجملات به دور بود و از تشریفات بیزار. به‌راحتی در مجالس مختلف حضور می‌یافت رسم خاکساری پیشه کرده بود در وجود باصفا و نورانی‌اش هیچ نشانه‌ای از تکبر و تبختر و خودبزرگ‌بینی یافت نمی‌شد (شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸/۱۱/۲۲).
یاری‌رسانی به مردم	پیوسته بر این امر تأکید می‌کرد که ما مدیون و وامدار این مردم عزیز هستیم و خدمت به آنان را بایستی یک افتخار بزرگ بدانیم در حوادث گوناگون در میان مردم حضور می‌یافت و به یاری آن‌ها می‌شناخت خاطره شیرین حضور او در میان سیل‌زدگان در اوایل سال جاری هیچ‌گاه فراموش نمی‌شود (شورای فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۸/۱۱/۲۲).
عمل به وعده‌ها	«وقتی شهید حججی به شهادت رسید پیامی صادر کردم و در آن تأکید کردم تا سه ماه دیگر ریشه داعش را می‌خشکانیم الآن هم می‌گوییم نابودی داعش نزدیک است و تا دو ماه دیگر نابودی این شجره خبیثه را جشن می‌گیریم و ایران و روسیه و سوریه و عراق باید این جشن را برپا کنند» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. خبرگزاری صداوسیما: ۱۳۹۶/۶/۳۰).

مطابقت گفتار و عمل	<p>حقیر به عنوان سرباز مکلف شده از جانب حضرت عالی در این میدان، با اتمام عملیات آزادسازی ابوکمال آخرین قلعه داعش با پایین کشیدن پرچم این گروه آمریکایی - صهیونیستی و برافراشتن پرچم سوریه، پایان سیطره این شجره خبیثه ملعونه را اعلام می‌کنم (نامه شهید سلیمانی، ۱۳۹۶/۸/۳۰).</p>
هجرت از دل بستگی‌ها	<p>«پایه اصلی که همه شهیدان ما طی کردند و به این جایگاه رسیدند و یکی از مقامات مهم رسیدن به جایگاه شهادت است، مقام هجرت است. اولین پایه رسیدن به مقام شهید و شهادت، مسئله هجرت است. هجرت از خود، هجرت از مقامات خود، هجرت از مال خود، هجرت از مکان خود، هجرت از دل بستگی‌های خود، هجرت از زیبایی‌های خود. شهدا این هجرت را در همه ابعادش به حد کمال انجام دادند» (سخنرانی شهید سلیمانی ر.ک. مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۱۱۷).</p>
جذب حداکثر، منش پدرانه داشتن	<p>«اینکه در جامعه مدام بگوییم او بی‌حجاب و این باحجاب است یا این اصلاح طلب و آن اصول گراست، پس چه کسی می‌ماند؟ چه کسی را می‌خواهید حفظ کنید؟ آقا همه این‌ها، مردم ما هستند. آیا همه بچه‌های شما متدین‌اند؟ همه نماز شب خوان هستند؟ آیا هم مثل هم هستند؟ نه؛ هرکسی ادعا بکند، همه یکی هستند، اشتباه می‌کند. خب، پدر خانواده در این جور مواقع چه کار می‌کند؟ پدر، همه این‌ها را جذب می‌کند، یکی را با محبت و یکی را با تشر؛ به نوعی همه را داخل خانواده جذب می‌کند و حرمت خانواده را حفظ می‌کند. جامعه ما، خانواده ماست. خب باید دنبال این موضوع بیافتیم» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۳۱۷).</p>
وحدت حول محور اصول، وحدت حول محور دشمن واقعی	<p>«در تعریفی که از وحدت در بُعد سیاسی می‌شود، معلوم نیست این نوع وحدت محقق بشود؛ اما وحدت پیرامون اصول یک امر حقیقی است و باید بشود. مهم‌ترین مؤلفه‌ای که باید در مسئله وحدت اتفاق بیافتد، وحدت حول دشمن است. وقتی شما با دشمن در حال نبرد هستی، اگر در خط مقدم شما سر صدا بلند شد، یکی فریاد دارد این دشمن نیست، دوست است و دیگری گفت نه این دشمن است، در این موقع همان بلایی بر سر سپاه اسلام می‌آید که در جنگ صفین بر سر لشکر امیرالمؤمنین (ع) آمد... خب حالا اگر یک عده‌ای آمدند و گفتند نه آمریکا دشمن نیست، اصلاً چه کسی می‌گوید آمریکا دشمن ماست؟! این بد فهمیدن ماجراست! شناخت از دشمن یک امر سیاسی نیست، شناخت از دشمن یک امر تحقیقی و تجربی است. اگر کسی رفت تاریخ دشمنی‌ها و عملکرد دشمن را بررسی کرد، دیگر فریب دشمن را نمی‌خورد و در دشمنی دشمن، شکی به خود راه نمی‌دهد» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۳۲۸).</p>

دغدغه حل مشکلات مردم داشتن عشق به مردم	«حاج قاسم به معنی واقعی و نه شعاری و تعارف دغدغه مردم را داشت. دلواپس و عاشق مردم بود. حاج قاسم خدمت به بندگان خدا را قوی‌ترین ابزار تقرّب الی‌الله می‌دید و عمرش را برای این کار هزینه می‌کرد. حاج قاسم یک‌تکه کلامی داشت که می‌گفت «دست شمارا می‌بوسم». من به ایشان گفتم «بعضی از افراد شایستگی این را ندارند که شما این جمله را به ایشان بگویید.» گفت «برای مردم دست هرکسی را می‌بوسم» و می‌گفت «اگر دست‌بوسی من سبب شود که مسئولین به این مردم خدمت کنند باکی از این کار ندارم» (حاجی صادقی، ۱۳۹۸/۱۲/۲۵).
عشق و باور به مردم	«من دقت کردم ملت ایران در هشت‌تا نه مقطع، ناجی این نظام و انقلاب بودند... باید کف پای این ملت را بوسید، باید خاک پای این ملت را تبرک کرد، این ملت، ملت بزرگی است» (سخنرانی حاج قاسم، ۱۳۹۶/۱۱/۲۲؛ مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۲۵۱-۲۵۲)
محوریت منافع ملی	«مقابله با داعش و گروه‌های تکفیری عین دفاع از منافع ملی ماست» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۲۷۶-۲۷۷).
امانت‌داری، حفاظت از بیت‌المال	«ما افتخار می‌کنیم به مغفوری که وقتی همسرش می‌خواست وضع حمل بکند برای رساندن خود به بیمارستان، به خاطر حفظ بیت‌المال، از موتورسیکلت سپاه استفاده نکرد» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. مهروان فر، ۱۳۸۸: ص ۱۵۹).
حساسیت نسبت حفظ بیت‌المال	«بسیار دست‌پاک و به بیت‌المال حساس بودند...» (سخنرانی حجت‌الاسلام «اصغر عسکری» از هم‌زمان شهید سپهبد سلیمانی و امام‌جمعه رفسنجان، ر.ک. خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸/۱۰/۱۵).

۴-۲. استخراج مضامین سازمان دهنده و فراگیر

جدول ۳- مضامین پایه، سازمان دهنده، فراگیر

مضامین فراگیر	مضامین سازمان دهنده (۲)	مضامین سازمان دهنده (۱)	مضامین پایه	
تعمیر و بازسازی	ساده‌زیستی	ساده‌زیستی	ساده زندگی کردن، دوری از تجملات و تشریفات، بی‌اعتنایی به امتیازات شغلی	
	صداقت	صداقت	عمل به وعده‌ها، مطابقت گفتار و عمل	
	ایثارگری	ایثارگری	شجاعت	شجاعت همراه با اخلاص، شجاعت ایرانی، شجاعت همراه باتدبیر
			ایثار	روحیه فداکاری و نوع‌دوستی، فداکاری، هجرت از دل‌بستگی‌ها

سرمایه اجتماعی	وحدت‌گرایی انقلابی	وحدت‌گرایی انقلابی	وحدت‌گرایی انقلابی، جذب حداکثر، منش بدرانه داشتن، وحدت حول محور اصول، وحدت حول محور دشمن واقعی
		تدبیر	تدبیر، باهوش و بادرایت، شجاعت همراه باتدبیر
	مردم‌داری	مردم‌داری	یاری‌رسانی به مردم، عشق و باور به مردم، دغدغه حل مشکلات مردم داشتن، عشق به مردم، رعایت حقوق مردم
سرمایه مدنی	امانت‌داری	خودسازی و اخلاص	خودسازی شرط قهرمانی در اسلام، مکتبی بودن، قهرمان ملی تجسم ارزش‌های فرهنگی، اخلاص‌گرایی، شجاعت همراه با اخلاص، خودسازی
		امانت‌داری	رعایت حدود شرعی، رعایت حقوق مردم، امانت‌داری، حفاظت از بیت‌المال، حساسیت نسبت حفظ بیت‌المال
	حفاظت از منافع ملی	حفاظت از منافع ملی	محوریت منافع ملی

۴-۳- بررسی مضامین استخراج‌شده و سرمایه اجتماعی (عنصر اعتماد اجتماعی)

۴-۳-۱- ویژگی‌های سیره فردی شهید سلیمانی و افزایش سرمایه اجتماعی

ویژگی‌ها و شاخص‌های زیادی را در سیره فردی شهید سلیمانی می‌توان یافت که ظرفیتی به شمار می‌آید که می‌تواند در افزایش سطح سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد که در این قسمت به سه مورد برجسته اشاره می‌شود.

الف: ساده‌زیستی و اعتماد اجتماعی

ساده‌زیستی از جمله ویژگی‌های شهید سلیمانی است که در افزایش سطح اعتماد اجتماعی تأثیرگذار هست. ساده‌زیستی یکی از مهم‌ترین ارزش‌های مورد تأکید دین اسلام به‌ویژه برای مسئولان نظام اسلامی است. پیامبر اعظم (ص) و اهل‌بیت علیهم‌السلام خود ساده‌زیست بودند و مردم و به‌ویژه مسئولان حکومتی را نیز به ساده‌زیستی سفارش نموده‌اند. در این راستا حضرت علی علیه‌السلام در نامه‌ای به فرمانروای بصره بر ساده‌زیستی مسئولان حکومتی تأکید می‌کند (سید رضی، ۱۳۸۳: ص ۳۹۲-۳۹۵). یکی از مهم‌ترین

ویژگی‌های شهید سلیمانی ساده‌زیستی و پرهیز از دنیاطلبی در عین توانگری می‌باشد. بررسی زندگی شهید سلیمانی نشان می‌دهد که ایشان هیچ میلی به تجملات و تشریفات نداشتند لذا با وجود اینکه می‌توانست با بهره‌گیری از امتیازات موقعیت شغلی‌اش، زندگی مرفه مشروعی داشته باشد، به میل خود، زندگی ساده‌ای با حداقل امکانات را برگزید (جاوید، ۱۳۹۸: ۳؛ شورای فرهنگ عمومی کشور، ۲۲/۱۱/۱۳۹۸). با توجه به اینکه ساده‌زیستی مسئولان در نظام اسلامی به‌عنوان یک شاخص ارزشی اسلام مورد توجه و اقبال مردم می‌باشد لذا تلبس مسئولان به آن، یکی از مهم‌ترین عواملی است که سطح اعتماد اجتماعی را در سطح خرد نسبت به آن مسئول و در سطح کلان نسبت به نظام سیاسی افزایش می‌دهد و این امر نیز سبب افزایش سرمایه اجتماعی آن نظام می‌گردد؛ و در نتیجه همکاری و همدلی در جامعه افزایش می‌یابد و این امر نیز تحقق اهداف نظام اسلامی را تسهیل می‌نماید. لذا ویژگی ساده‌زیستی شهید سلیمانی ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد در جامعه نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

ب: صداقت و اعتماد اجتماعی

ویژگی صداقت در شهید سلیمانی از جمله مؤلفه‌های اعتمادآفرین برای نظام اسلامی به‌عنوان کارگزار نظام جمهوری اسلامی محسوب می‌شود. از جمله ویژگی‌های بارز و خاص شهید سلیمانی صداقت در حرف و عمل می‌باشد. پایبندی به صداقت در نزد شهید سلیمانی به‌قدری بود که ایشان در هیچ شرایطی حاضر نبود به وسیله نیرنگ و فریب حتی در زمینه‌های نظامی و اضطرار، امور را پیش ببرد بلکه همواره راه صداقت و راستی را پیش گرفت. شهید سلیمانی اگر وعده‌ای می‌داد به آن وعده جامه عمل می‌پوشاند. به‌عنوان مثال، مصداق بارز تحقق وعده‌ها نابودی داعش بود (دولتی، ۱۳۹۸: ص ۵؛ خبرگزاری بسیج، ۱۳۹۸/۱۰/۱۶). از آنجاکه اصل صداقت و راست‌گویی مسئولان نظام سیاسی از جمله اوصافی است که سبب افزایش اعتماد مردم به کارگزاران نظام سیاسی و در سطح بالاتر نسبت به اصل حکومت می‌گردد. اعتماد به وجود آمده نیز سبب افزایش سرمایه اجتماعی نظام سیاسی می‌گردد و این امر نیز همکاری و مشارکت مردم را در تحقق اهداف حکومت در پی خواهد داشت؛ بنابراین ویژگی صادق‌الوعد بودن شهید سلیمانی در انجام وظایف، ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد در جامعه نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

پ: ایثارگری و اعتماد اجتماعی

ایثار از جمله فضایل اخلاقی و حسنه‌ای است که در دین اسلام به آن سفارش شده است. شهید سلیمانی به‌ویژه عملکرد ایشان در جریان دفاع مقدس در جنگ تحمیلی و نیز مبارزه

با جریان تکفیری تروریستی داعش نشان می‌دهد که فضیلت اخلاقی ایثار به معنای حقیقی و کامل آن در سرتاسر حیات ایشان آشکار است. وجود فرهنگ فداکاری از خودگذشتگی و ایثار به‌عنوان ارزشی اسلامی، در مسئولان در راه انجام وظایف، سبب افزایش اعتماد اجتماعی در جامعه می‌گردد و این امر نیز سطح سرمایه اجتماعی نظام سیاسی را ارتقاء می‌بخشد. وقتی مسئولان حکومتی در مسیر تحقق اهداف نظام سیاسی از خود ایثار نشان دهند، مردم جامعه نیز با تلبس به فضیلت ایثار، حکومت را پشتیبانی می‌کنند. چراکه طبق روایات اسلامی «الناس علی دین ملوکهم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۲: ص ۸). لذا ویژگی ایثارگرایانه شهید سلیمانی ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد در جامعه نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد. شعار «من یک سلیمانیم» از جمله نموده‌های این ظرفیت هست.

۴-۳-۲- ویژگی‌های سیره اجتماعی شهید سلیمانی و افزایش سرمایه اجتماعی

در سیره اجتماعی شهید سلیمانی نیز به ویژگی‌ها و شاخص‌های زیادی می‌توان اشاره کرد که ظرفیتی به شمار می‌آید که می‌تواند در افزایش سطح سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران اثرگذار باشد که در این قسمت به دو مورد برجسته اشاره می‌شود.

الف: وحدت‌گرایی و اعتماد اجتماعی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شهید سلیمانی، وحدت‌گرایی و جذب حداکثری در راستای حفظ وحدت است. وحدت‌گرایی یکی از مهم‌ترین آموزه‌های دین مبین اسلام است که در آیات و روایات بسیاری بر حفظ آن سفارش شده است. در برخی آیات کتاب الهی اختلاف و تفرقه عامل ضعف مسلمانان و از بین رفتن عظمت و شوکت آنان معرفی شده است «و اطیعوا الله و رسوله و لاتنازعوا فتفشلوا و تذهب ریحکم» (انفال: ۴۶). برخی دیگر از آیات قرآن کریم نیز گرفتار شدن در عذاب الهی را نتیجه عدم وحدت و اختلاف معرفی می‌کند «و لاتکونوا کالذین تفرقوا و اختلفوا من بعد ماجاءهم البینات و اولئک لهم عذاب عظیم» (آل عمران: ۱۰۵). روایات نیز وحدت را مایه رحمت الهی و تفرقه را سبب عذاب الهی معرفی کرده‌اند «فإن الاجتماع رحمة و الفرقة عذاب» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۲: ص ۳۳۵). به اعتقاد شهید سلیمانی باید به جامعه ایران اسلامی به‌مثابه خانواده خود توجه نمود و همه افراد را در داخل خانواده جذب کرد. از دیدگاه شهید سلیمانی یکی از راه‌های تحقق وحدت در جامعه، وحدت حول محور اصول است. وحدت حول محور دشمن مشترک از جمله آن اصول است؛ زیرا شناخت دشمن امری سیاسی نیست بلکه یک امری حقیقی می‌باشد و امکان‌پذیر است. چراکه با تحقیق درباره عملکرد او آشکار می‌شود. وحدت‌گرایی

و حفظ انسجام اجتماعی از جمله عوامل مهمی است که سبب ایجاد عنصر اعتماد اجتماعی و افزایش آن در جامعه می‌شود و در مقابل، به وجود آمدن تفرقه و اختلاف در جامعه سبب سلب اعتماد اجتماعی نسبت به مسئولان می‌گردد (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۲۱، ص ۱۵۶-۱۵۵)؛ لذا وجود وحدت که اعتمادآفرین است، سطح سرمایه اجتماعی حکومت را افزایش می‌دهد و این امر نیز سبب افزایش سطح همکاری مردم با مسئولان حکومتی در جهت حل مسائل و مشکلات جامعه (امام خمینی، ۱۳۷۸، ج ۸، ص ۳۰۸) می‌شود؛ لذا ویژگی وحدت‌گرایانه شهید سلیمانی ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد در جامعه نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

ب: مردم‌داری و اعتماد اجتماعی

مردم‌داری و احترام به آنان یکی از ویژگی‌های بارز و برجسته شهید سلیمانی می‌باشد. «مردم‌داری» به معنای خدمتگزار و غمخوار مردم بودن، خوش‌اخلاقی، عفو و گذشت، بخشش و محبت، تواضع و خاکساری، حوصله و تحمل، تفقد و رسیدگی از جمله فضایل اخلاقی معاشرت در جامعه است که در واقع، رمز و راز زندگی اجتماعی است و برای شخص مردم‌دار پایگاه مردمی و برخورداری از رأفت و رحمت و مودت و حمایت مردم را در پی خواهد داشت (ر.ک. محدثی، ۱۳۷۶). در آیات و روایات اسلامی بسیاری نیز بر مدارای با مردم سفارش شده است. از پیامبر بزرگ اسلام نقل شده است که مدارا نمودن با مردم نصف ایمان و نرمی و مهربانی کردن با آنان نصف زندگی می‌باشد «مُدَارَاةُ النَّاسِ نِصْفُ الْإِيمَانِ وَ الرَّفْقُ بِهِمْ نِصْفُ الْعَيْشِ» (کلینی، ۱۴۲۹، ق، ج ۳، ص ۳۰۴). در روایات دیگری نیز مدارای با مردم با تعبیری همچون رأس حکمت «رَأْسُ الْحِكْمَةِ مُدَارَاةُ النَّاسِ» (لیثی واسطی، ۱۳۷۶: ص ۲۶۴)، ثمره عقل «ثَمَرَةُ الْعَقْلِ مُدَارَاةُ النَّاسِ» (همان: ص ۲۰۹) و سلامت دین و دنیا «سَلَامَةُ الدِّينِ وَ الدُّنْيَا فِي مُدَارَاةِ النَّاسِ» (همان: ص ۲۸۵) معرفی شده است. مردم در منظر شهید سلیمانی از احترام خاصی برخوردار بودند (محمدباقر قالیباف، ۱۳۹۹)؛ لذا به مردم عشق می‌ورزید (حاجی‌صادقی، ۱۳۹۸/۱۲/۲۵) و به آنان باور داشت (سخنرانی حاج قاسم، ۱۳۹۶/۱۱/۲۲؛ مهروان فر، ۱۳۹۸: ص ۲۵۱-۲۵۲). با توجه به توصیفی که از مردم‌داری بیان شد، وجود این ویژگی در مسئولان حکومتی تأثیر بسزایی در جلب اعتماد مردم دارد و سرمایه اجتماعی نظام سیاسی را افزایش می‌دهد و در نتیجه همکاری و همدلی مردم را در پشتیبانی از حکومت در پی خواهد داشت. از آنجاکه سردار سلیمانی بر اساس سیره عملی و نیز به اذعان بسیاری از نخبگان سیاسی و اجتماعی کشور دارای خصلت مردم‌داری بودند. لذا این ویژگی ایشان، ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد عمومی نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

۴-۳-۳- ویژگی‌های سیره فرماندهی و مدیریتی شهید سلیمانی و افزایش سرمایه اجتماعی

ویژگی‌ها و شاخص‌های زیادی را در سیره فرماندهی مدیریتی شهید سلیمانی می‌توان یافت که ظرفیتی به شمار می‌آید که می‌تواند در افزایش سطح سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران اثرگذار باشد که در این قسمت به دو مورد برجسته اشاره می‌شود.

الف: حافظ منافع ملی بودن و اعتماد اجتماعی

از جمله ویژگی‌های مدیریتی سردار سلیمانی، دغدغه ایشان نسبت به حفظ منافع ملی است که نقش بسزایی در افزایش سطح اعتماد اجتماعی نسبت به مردم دارد. حفاظت از منافع ملی از جمله موضوعاتی است که مورد توجه دین اسلام می‌باشد. آیات و روایات بسیاری را می‌توان در این زمینه یافت که بر حفاظت از منافع ملی در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دلالت دارند. همچون آیات و روایات دال بر جهاد: «وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» (توبه: ۴۱)، امر به معروف و نهی از منکر: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ» (آل عمران: ۱۱۰)، تقویت بنیه دفاعی: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُّوا لِلَّهِ وَعَدْوَكُمْ» (انفال: ۶۰)، مجازات محاربان و مفسدان فی الارض: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَ يَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَاداً أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ» (مائده: ۳۳) شهید سلیمانی از جمله مسئولانی است که مصداق اتم و کامل حافظ منافع ملی است. در برهه‌های مختلف تاریخ انقلاب اسلامی از جنگ تحمیلی تا جنگ علیه داعش این ویژگی را به منصفه ظهور گذاشته است. یکی از مهم‌ترین وظایف مسئولان در هر جایگاهی، دفاع و حفاظت از منافع ملی است. تحقق این امر در مسئولان به‌ویژه زمانی که همراه با ایثار و جان‌فشانی نیز باشد، تأثیر بسزایی در جامعه دارد و سبب افزایش اعتماد عمومی می‌گردد و این امر نیز سطح سرمایه اجتماعی نظام سیاسی را در راستای تحقق اهداف نظام، افزایش می‌دهد. لذا ویژگی حافظ منافع ملی بودن شهید سلیمانی، ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد عمومی نسبت به نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

ب: امانت‌داری (حافظ بیت‌المال بودن) و اعتماد اجتماعی

حفاظت از بیت‌المال یکی دیگر از ویژگی‌های مدیریتی شهید سلیمانی است که رابطه مستقیمی با افزایش سطح اعتماد اجتماعی دارد. بیت‌المال مجموعه‌ای از اموال عمومی را شامل می‌شود که در اختیار حکومت اسلامی قرار گرفته تا در امور عمومی صرف شود. بیت‌المال در واقع امانتی نزد مسئولان حکومتی است و وظیفه‌دارند تا ضمن حفظ، آن را در موارد خاص خود هزینه کنند. هرگونه سوءاستفاده و تصرف مالکانه در بیت‌المال حرام است و مجازات

دنیوی و اخروی در پی دارد. از نظر قرآن از صفات مؤمن آن است که در امانت خیانت نمی‌ورزد و رعایت امانت می‌کند «وَ الَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَ عَهْدِهِمْ رَاعُونَ» (مؤمنون: ۸). حضرت امیرالمؤمنین (ع) نیز در نامه‌ای اقدام یکی از فرماندارانش در خیانت‌درامانت (بیت‌المال) را به‌شدت نکوهش می‌کند (سیدرضی: ۱۳۸۳: ص ۳۸۸-۳۸۹). سردار سلیمانی نیز با تأسی به مکتب اسلام و سیره اهل‌بیت (ع) نسبت به حفظ و صرف درست اموال دولتی و بیت‌المال در اختیارش، حساسیت داشت. «بسیار دست‌پاک و به بیت‌المال حساس بودند» (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸/۱۰/۱۵) و به این حساسیت، به‌عنوان یک ارزش، افتخار می‌کرد «ما افتخار می‌کنیم به مغفوری که وقتی همسرش می‌خواست وضع حمل بکند برای رساندن خود به بیمارستان، به خاطر حفظ بیت‌المال، از موتورسیکلت سپاه استفاده نکرد» (سخنرانی شهید سلیمانی، ر.ک. مهروان فر، ۱۳۸۸: ص ۱۵۹). یکی از ثمرات امانت‌داری کارگزاران و مسئولان حکومتی به‌ویژه نسبت به بیت‌المال این است که مردم با مشاهده آن، اعتمادشان نسبت به مسئولان و در سطحی بالاتر نسبت به‌نظام سیاسی تقویت می‌شود و افزایش می‌یابد. این امر نیز سرمایه اجتماعی حکومت را افزایش می‌دهد و در نتیجه، نوعی همکاری و همدلی بین مردم و حکومت در جامعه ایجاد می‌شود و در این وضعیت، تحقق اهداف نظام سیاسی تسهیل می‌گردد؛ لذا ویژگی امانت‌داری شهید سلیمانی نسبت به بیت‌المال ظرفیتی است که گسترش و ترویج آن در افزایش سطح اعتماد عمومی نسبت به‌نظام اسلامی مؤثر می‌باشد.

۵- بحث، نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۵-۱- بحث

در این پژوهش با هدف دستیابی به ویژگی‌های سیره شهید سلیمانی مرتبط با افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران، در ابتدا مهم‌ترین ویژگی‌های سیره شهید سلیمانی در سه حوزه فردی، اجتماعی و مدیریتی - فرماندهی با استفاده از روش تحلیل مضمونی استخراج گردید. سپس با استفاده از روش استنباطی ۷ ویژگی کلیدی در سیره شهید سلیمانی که نسبت و ارتباط قریبی با افزایش اعتماد و سرمایه اجتماعی داشتند، استخراج گردید. درحالی‌که پژوهش‌های صورت گرفته اولاً عمدتاً درصدد استخراج ویژگی‌هایی صرفاً در حوزه مدیریتی و فرماندهی شهید سلیمانی بوده‌اند نه حوزه‌های دیگری همچون حوزه فردی و اجتماعی؛ و ثانیاً به متغیر اعتماد و سرمایه اجتماعی نیز توجهی نداشته‌اند؛ بنابراین پژوهش حاضر باوجود شباهت اجمالی در ویژگی‌های حوزه مدیریتی - فرماندهی شهید سلیمانی به برخی پژوهش‌های پیشین، اما به دلیل پرداختن به ویژگی‌های حوزه‌های فردی و اجتماعی آن شهید که مرتبط با مقوله سرمایه اجتماعی

نظام جمهوری اسلامی ایران است، پژوهشی جدید محسوب می‌شود که زیربنای پژوهش‌های بعدی را فراهم می‌کند.

۵-۲- نتیجه‌گیری

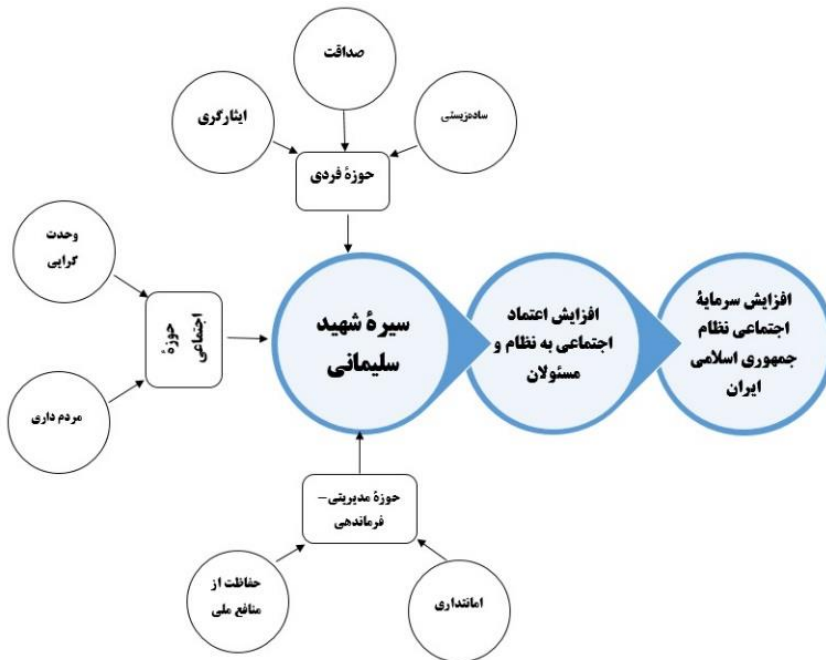
اعتماد مردم به نظام سیاسی یکی از مهم‌ترین و محوری‌ترین عناصر سرمایه اجتماعی در هر نظام سیاسی به شمار می‌آید که هرچقدر این اعتماد افزایش یابد پیوند مردم با نظام سیاسی مستحکم‌تر خواهد شد و این وضعیت سبب همدلی و همکاری بیشتر مردم با یکدیگر در جامعه و به‌ویژه همکاری آنان با نظام سیاسی خواهد شد و در نتیجه، تحقق اهداف آن نظام را تسهیل و تسریع می‌نماید. وجود مؤلفه‌ها و ویژگی‌هایی در مسئولان نظام همچون، قانون‌مداری، امانت‌داری، صداقت و توجه به منافع ملی، نقش بسزایی در افزایش اعتماد اجتماعی و در سطح کلان، افزایش سرمایه اجتماعی دارد. بررسی ابعاد شخصیتی شهید سلیمانی که از تحلیل سخنان ایشان و توصیفات که از ایشان بیان شده نشان می‌دهد که در سیره عملی ایشان به ویژگی‌هایی می‌توان اشاره کرد ظرفیت بسزایی در افزایش اعتماد عمومی به نظام اسلامی و ارتقاء سطح سرمایه اجتماعی دارد. لذا در این مقاله در راستای تحقق هدف اصلی و اهداف فرعی پژوهش و پاسخ به پرسش‌های اصلی و فرعی مقاله با کاربست روش تحلیل مضمونی و روش تحلیلی استنباطی، نتایج ذیل حاصل شد:

- ۱) در پاسخ به این سؤال که چه ویژگی‌هایی در سیره فردی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ این نتیجه حاصل شد که ساده‌زیستی، صداقت و ایثارگری از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های شهید سلیمانی در سیره فردی می‌باشد که الگوگیری و گسترش آن‌ها در جامعه به‌ویژه در میان مسئولان، می‌تواند سبب استمرار سرمایه اجتماعی نظام اسلامی گردد.
- ۲) در پاسخ به این سؤال که چه ویژگی‌هایی در سیره اجتماعی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ این نتیجه حاصل شد که وحدت‌گرایی و مردم‌داری از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های شهید سلیمانی در سیره اجتماعی می‌باشد که الگوگیری و گسترش آن‌ها در جامعه به‌ویژه در میان مسئولان، می‌تواند سبب استمرار سرمایه اجتماعی نظام اسلامی گردد.
- ۳) در پاسخ به این سؤال که چه ویژگی‌هایی در سیره فرماندهی-مدیریتی شهید سلیمانی می‌تواند در افزایش سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران مؤثر باشد؟ این نتیجه حاصل شد که حفاظت از منافع ملی و حساسیت و امانت‌داری و حفاظت از

بیت‌المال از جمله مهم‌ترین ویژگی‌های شهید سلیمانی در سیره فرماندهی - مدیریتی می‌باشد که الگوگیری و گسترش آن‌ها در جامعه به‌ویژه در میان مسئولان، می‌تواند سبب استمرار سرمایه اجتماعی نظام اسلامی گردد.

در مجموع بسط و توسعه ویژگی‌های مذکور به‌ویژه در میان نخبگان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران، -که بر آن ویژگی‌ها می‌توان عنوان شاخص‌های روحیه جهادی و انقلابی نیز اطلاق کرد، زمینه‌ساز افزایش و ارتقاء سطح سرمایه اجتماعی می‌گردد و این امر نیز تحقق اهداف انقلاب اسلامی را تسهیل و تسریع می‌نماید.

نمودار ۱. الگوی سیره شهید سلیمانی در افزایش سرمایه اجتماعی

۵-۳- پیشنهادها

در این مقاله تلاش شد تا ظرفیت سیره شهید سلیمانی در افزایش اعتماد اجتماعی به‌عنوان یکی از عناصر سه‌گانه سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی بررسی شود. با این وجود، مقاله حاضر به لحاظ نظری قابلیت بسط دارد و همچنین به لحاظ کاربردی نیز قابل توجه و دارای فواید کاربردی است. لذا پیشنهادهایی را در این خصوص می‌توان

عرضه داشت:

- پژوهشگران می‌توانند به تحقیق درباره ظرفیت سیره شهید سلیمانی در دو عنصر دیگر از سرمایه اجتماعی یعنی شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای اجتماعی نیز بپردازند.
- با توجه وسعت مکتب شهید سلیمانی، در این مقاله بخش کوچکی از ظرفیت‌های مکتب آن شهید بیان گردید. لذا در پژوهش‌های تکمیلی می‌توان از زوایای مختلف سیاسی، فرهنگی و اقتصادی نیز به بررسی نقش و ظرفیت‌های مکتب آن شهید در محقق نمودن اهداف متعالی انقلاب اسلامی به‌ویژه آرمان تمدن نوین اسلامی پرداخت.
- نتایج این پژوهش می‌تواند به‌عنوان معیار و شاخص‌هایی جهت گزینش مدیران و فرماندهان و نیز ارزیابی آنان در طول خدمت موردتوجه قرار گیرد.
- نتایج این پژوهش می‌تواند به‌عنوان اهداف در برنامه‌ریزی‌های آموزشی و پرورشی در جهت ارتقای روحیه انقلابی و مدیریت جهادی کارگزاران نظام اسلامی موردتوجه قرار گیرد.

۶- منابع فارسی

۶-۱- منابع فارسی

مقاله‌ها

۱. ابوالحسنی، سید رحیم (۱۳۹۲) کارکردهای سیاسی سرمایه اجتماعی؛ سرمایه اجتماعی و سیاست، فصلنامه سیاست جهانی، س ۲، ش ۴، زمستان، ص ۶۹-۸۷.
۲. افسری، علی و علیزاده، امیر خادم (۱۳۹۵). «تأثیر آموزه‌های اعتقادی و اخلاقی اسلام بر سرمایه اجتماعی مسلمانان جهان (با تأکید بر شاخص اعتماد تعمیم‌یافته)». فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، س ۶، ش ۲۳، تابستان، ص ۴۵-۵۸.
۳. بیات، عبدالحمید و سید طباطبایی، سیدمهدی (۱۳۹۹). «الگوی مطلوب ارتباطات میان فردی در سلسله مراتب فرماندهی: مورد مطالعه شهید حاج قاسم سلیمانی»، نشریه علمی مدیریت اسلامی، س ۲۸، ش ۴، زمستان، ۱۶۹-۱۸۵.
۴. پهلوان شریف، محمدامین و کاظمی شورئی، محمدحسین (۱۳۹۹). «تبیین الگوی شایستگی مدیران جهادی تمدن ساز (مطالعه موردی: شهید قاسم سلیمانی)»، نشریه علمی مدیریت اسلامی، س ۲۸، ش ۴، زمستان، ۱۴۱-۱۶۸.

۵. جاوید، علی (۱۳۹۸). «سیره مدیریتی شهید سلیمانی در آینه قرآن و عترت»، روزنامه فرهیختگان، ش ۲۹۵۲، ۱۷ دی.
۶. جلیلیان، حسین (۱۳۹۹). «الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی بر اساس وصیتنامه الهی سیاسی شهید قاسم سلیمانی»، نشریه علمی مدیریت اسلامی، س ۲۸، ش ۴، زمستان، ۹۳-۱۱۱.
۷. خانی، علی و محمدی، حمیدرضا (۱۳۹۹). «بازشناسی مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر بیانات امام خامنه‌ای (مدظله العالی)»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، س ۲۳، ش ۸۶، بهار، ۵-۳۷.
۸. خضری، محمد (۱۳۸۵). «دولت و سرمایه اجتماعی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، س ۹، ش ۳۱، بهار، ص ۳۱-۵۱.
۹. دولتی، سمیه (۱۳۹۸). «صداقت و روحیه جهادی شاخصه‌های یک نیروی انقلابی»، روزنامه کیهان، ش ۲۲۳۹۷، ۱۵ بهمن.
۱۰. دهقانی پوده، حسین و پاشایی هولاسو، امین (۱۳۹۹). «تدوین الگوی فرماندهی شهید قاسم سلیمانی»، نشریه علمی مدیریت اسلامی، س ۲۸، ش ۴، تابستان، ۱۳-۳۷.
۱۱. شریفیان ثانی، مریم (۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی: مفاهیم اصلی و چارچوب نظری»، فصلنامه رفاه اجتماعی، س ۱، ش ۲، زمستان، ۵-۱۸.
۱۲. شیخ‌زاده، محمد و دیگران (۱۳۹۰). «تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی»، اندیشه مدیریت راهبردی، س ۵، ش ۱۰، ص ۱۵۱-۱۹۸.
۱۳. ظاهری، محمدمهدی (۱۳۹۹). «ارائه الگوی مدیریتی در تراز انقلاب برای مدیران عالی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر سبک مدیریتی شهید سپهبد قاسم سلیمانی»، فصلنامه مدیریت اسلامی، ش ۲۸، بهار، ۲۱-۴۶.
۱۴. قراباغ، میثم و ازگلی، محمد (۱۳۹۹). «واکاوی سبک رهبری سردار شهید حاج قاسم سلیمانی الگوی متعالی رهبری خدمتگزار»، نشریه علمی مدیریت اسلامی، س ۲۸، ش ۴، زمستان، ۱۱۳-۱۳۹.

کتابها

۱. قرآن کریم

۲. امام خمینی (۱۳۷۸). **صحیفه امام**، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۳. بستانی، فواد افرام و مهیار، رضا (۱۳۷۵). **فرهنگ ابجدی**، تهران: انتشارات اسلامی، چاپ دوم.
۴. تاجبخش، کیان (۱۳۸۴). **سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه)**، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
۵. حسینی زبیدی، محمد مرتضی (۱۴۱۴ ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**، بیروت: دارالفکر، چاپ اول.
۶. دیلمی، حسن بن محمد (۱۴۱۲ ق). **ارشاد القلوب إلى الصواب**، قم: الشریف الرضی.
۷. سید رضی (۱۳۸۳). **نهج البلاغه**، ترجمه محمد دشتی، قم: انتشارات آل علی (ع).
۸. شیرازی، علی (۱۳۹۹). **شاخص‌های مکتب شهید سلیمانی**، قم: خط مقدم، چاپ اول.
۹. طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴). **ترجمه تفسیر المیزان**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ پنجم.
۱۰. کلینی، محمد (۱۴۲۹ ق). **کافی**، قم: دارالحدیث.
۱۱. لیثی واسطی، علی بن محمد (۱۳۷۶). **عیون الحکم و المواعظ**، قم: دارالحدیث.
۱۲. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی (۱۴۰۳ ق). **بحار الأنوار**، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم.
۱۳. ملک‌زاده، محمد (۱۳۹۲). **سیره سیاسی معصومان (ع) در عصر حاکمیت جور**، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول.
۱۴. مهروان‌فر، ابودر (۱۳۹۸). **برادر قاسم: سیری در اندیشه حاج قاسم**، قم: انتشارات مهر امیرالمؤمنین (ع).

منابع اینترنتی

۱. حاجی صادقی، عبدالله (۱۳۹۸). «**۹ ویژگی سردار شهید دل‌ها حاج قاسم سلیمانی**»، خبرگزاری مشرق، دسترسی در: <https://www.mashreghnews.ir/news/> ۱۰۵۱۹۹۱/
۲. خبرگزاری ایسنا (۱۳۹۸). «**فرمانده‌ای که فرزندان‌شان بدون تلویزیون بودند**»، ۱۵ دی، دسترسی در: <https://www.isna.ir/news/> ۹۸۱۰۱۵۱۱۳۱۶
۳. خبرگزاری بسیج (۱۳۹۸). «**صداقت در گفتار و عمل ویژگی خاص سردار سلیمانی**»، ۲۲ دی، دسترسی: <https://basijnews.ir/fa/news/> ۹۲۰۵۵۹۲

۴. خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۶). «سردار سلیمانی در پیامی به امام خامنه‌ای پایان داعش را رسماً اعلام کرد». ۳۰ آبان، دسترسی در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1579491/30/08/1396>
۵. خبرگزاری تسنیم (۱۳۹۹). «ناگفته‌های «قالیباف» درباره روز شهادت «حاج احمد کاظمی» و منش مردم مداری «حاج قاسم»، ۲ مهر، دسترسی در: <https://www.tasnimnews.com/fa/news/235476/02/07/1399>
۶. خبرگزاری شبستان، (۱۳۹۸). «ناگفته‌های امام‌جمعه رفسنجان از زندگی شهید سپهبد سلیمانی»، ۱۴ دی، دسترسی در: <http://shabestan.ir/detail/News/876476>
۷. خبرگزاری صداوسیما (۱۳۹۶). «وعدۀ سردار سلیمانی؛ جشن نابودی داعش تا دو ماه دیگر»، ۳۰ شهریور، دسترسی در: <https://www.iribnews.ir/cew.0.7>
۸. دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور (۱۳۹۸). «تبیین مؤلفه‌های مکتب شهید سردار سلیمانی»، خبرگزاری برنا، ۲۲ بهمن، دسترسی در: <https://www.borna.news/fa/tiny/news-962548>
۹. سلیمانی، قاسم (۱۳۹۶/۸/۳۰). «نامه سرلشکر قاسم سلیمانی به رهبر انقلاب درباره پایان سیطره داعش»، دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=38253>
۱۰. محدثی، جواد (۱۳۷۶). «مردمداری»، مجله پیام زن، ش ۶۷، مهر، دسترسی در: <https://hawzah.net/fa/Magazine/View/33477/4592/3992>

۶-۲- منابع لاتین

Articles

1. Putnam, R. D.(). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. Journal of Democracy, 6 (1), 1995, 65-78.
2. Parts, E. "The Dynamics and Determinants of Social Capital in the European Union and Neighbouring Countries". XXI International Conference on Economic Policy in EU States – year 2013, University of Tartu and Tallinn Technical University, Janeda, Estonia, June 2013, 27-28

